NITIDVISHASHTIKA
Manimanjari Publication

Second Edition - January 1986
Copies 500

Price Rs 15/—
For members Rs. 8/—

For copies and particulars
Veturi Prabhakara Sastri Memorial Trust
2-2-18/15/D/1. Bagh Amberpet
Hyderabad-500 013

Printed at :
R. K. Printers
9-71, Dwarakapuram
Dilsukhnagar
Hyderabad

॥ श्रीः ॥

सुन्दरपाण्ड्यप्रणीता

॥ नीतिद्विषष्टिका ॥

NITIDVISHASHTIKA

By

SUNDARA PANDYA

ब्रह्मश्री

पण्डित पुराणं· सूर्यनारायणतीर्थं

वेटूरि· प्रभाकरशास्त्रिभ्यां

संस्कृत्य, परिशोधिता

ब्रह्मश्री

कनुपर्तिमार्कण्डेयशर्मणा

संपाद्य प्रकटिता

Edited and Published by
K. MARKANDEYA SARMA

1928

★ First edition Inner Title

EDITOR'S NOTE

Way back in 1928 NEETIDVISHASHTIKA was first published by sri K. Markandeya Sarma in Devanagari script. This work composed by SUNDARAPANDYA was ably edited jointly by Pandit Puranam Suryanarayana Teertha and Veturi Prabhakara Sastri.

The Sanskrit introduction by sri Veturi Prabhakara Sastri and the preface by sri M. Ramakrishnakavi in English discuss in detail the authorship of the poem,Its period and its influence on the subsequent didactic Literature in Sanskrit and Telugu. The content of the poem and the historic account in the introduction are at once compelling and convincing to the readers.

We have pleasure in bringing out this volume along with BHAGAVADAJJUKAM another work in Sanskrit edited by Sri Prabhakara sastri under Manimanjari Publications which is the publication wing of Veturi Prabhakara Sastri Memorial Trust.

The Trust registered is 1982 is endeavouring to collect and publish the complete works of Sri Sastri by 1988 which incidentally happens to be his birth centenary year. As these two works are in Sanskrit we thought it fit to publish them in Devanagari script as before, for the benefit of those who have no practice in reading the Sanskrit texts in Telugu script, though it has been the way, through which Sanskrit was popularised mostly in the South.

As Sri Sastri, in his introduction mentioned, the publishers then wanted to popularise ancient Sanskrit texts through Nagari characters, thereby bringing the readership gap between the North and the South of India.

We feel that such bold and healthy attempts in unifying the Nation through printed word and thought are to be encouraged by organisations like the Nagarilipi Pracharini Samithi devoted to the development of Nagara characters, so that many more such attempts could thrive.

We are indebted to our friend Dr. P. Sreeramachandrudu Professor of Sanskrit, Osmania University, for his introduction to this work. His interest in this work is evidenced by the fact that he spontaneously under took translating it into Telugu. We are thankful to Sri K.S.R. Anjaneyulu, Lecturer, S.V.V.V.S. College, Hyderabad, for his personal attention in seeing this book through in print.

1st January 1986
Hyderabad.

VETURI ANANDAMURTHY
(Trustee- V.P.S.M. Trust)

FOREWORD

"नीतिद्विषष्टिका" is a collection of 149 didactic verses in आर्या metre, attributed to the king सुन्दरपाण्ड्य. It was edited (with the help of two manuscripts) and published, for the first time, by Sri Veturi Prabhakara Sastri and Sri Puranam Surya-narayana Tirtha, in 1928, with two introductions, one in Sansk-rit by Sri Sastri and another in English by Sri Manavalli Rama-krishna kavi which contain detailed discussions about the author, his times and his other works (these introductions are included in this edition also.)

As these verses are in Arya metre this work was named "आर्या", and this was perhaps the original name given by the author as is evident from the 116th verse. A scribe or a scho-lar who came across only 62 verses of this work at a later period must have named it 'नीतिद्विषष्टिका' as was surmised by Sri Prabhakara Sastri. Sri Rallapalli Ananthakrishna Sarma trans-lated these verses into Telugu and the same was published in 1970. Taking 'Dvishashtika' to mean 120, he stated that though there were only 116 verses, somebody named this work 'Nitidvisha-shtika' taking it a round figure. But Dvishashtika should nor-mally mean 62 only but not 120.

In 1931 Surabharati Samiti has published this work with word to word meaning and paraphrase in Telugu, by the undersigned, following the edition of Sri Prabhakara Sastri.

In the introduction of that work attempt was made to list 62 items of moral instruction and thus justify the title Nitidvishashtika. The items are as follows :—

S.No.	Moral	Verse
1.	One should refrain from public calumny.	4
2.	Reticence is better on some occasions.	5
3.	Do not utter unpalatable words.	7
4.	Oratory.	8
5.	Prattle.	8
6.	put out the fire of anger.	11
7.	Sweet words.	12
8.	Harsh words.	13
9.	Friendship with the gentlemen and the wicked people.	16
10.	Be a fool among fools.	18
11.	The wealth of the mean is not for the good.	21
12.	The greedy.	22
13.	The wealth of the good is a joy for many.	24
14.	Charity and helping others.	25
15.	Importance of money.	29
16.	Importance of virtues,	32
17.	Good character.	33
18.	Noble birth.	36
19.	Give up pride and ostentation.	38
20.	Purity of heart	89
21.	A bad friend.	41
22.	A good friend	43
23.	The mean.	47
24.	Great men have special liking for the men of virtues.	50
25.	Scholarship is respectable if it is without crookedness	54

The number of verses devoted for each item varies from one to two or three or even more.

Recently (in 1983) a critical edition of 'नीतिद्विषष्टिका' was published in the Adayar Library Bulletin, ब्रह्मविद्या. It was based on five manuscripts (including perhaps, the two used by Sri Prabhakara Sastri), two transcripts and the edition brought out by Sri Sastri. According to S. Jayasree, the editor of this work, it is variously called, in the available manuscripts, as 'नीतिद्विषष्टिका' सुन्दरपाण्ड्य शतक and 'आर्यावली'. She also takes dvishasht.ka to mean 120 and gives 120 verses excluding the last verse इमां काञ्चनपीठस्थां etc.

Few more verses are given in the foot-note as found in different manuscripts. The following verse is given as the first verse ;

"जगदन्तरायराशिं संस्मृतिमात्रेण यो जरीजर्ति
चर्मयति चास्मृतो यस्तं वन्दे कुञ्जराननं देवम्''

After the 32nd verse "ख्यातेऽपि कुले" etc., five verses were given in the main text itself.

वयसा वृद्धतरा अपि विद्यावृद्धं मनुष्यमुपगम्य ।
उपचारानतदेहा गरुमिव पृच्छन्ति सन्देहम् ।।

परगुजतत्वग्रहणं स्वगुणनिरोधः परव्यसनमौनम् ।
मधुरमशठं च वाक्यं केनाप्युपदिष्टमार्याणाम् ।।

किं द्रव्यैः किं विभवै: किं सारैर्विस्तरैर्नृणां तेषाम् ।
यैर्नियमभाजनस्थं सन्तोषरसायन पीतम् ।।

त्रुटिमात्रं तृटिमात्रं मधु संभ्रियते यथा मधुकरीभिः ।
सततं संभ्रियमाणं तत् कुम्भशतानि पूरयति ।।

एवमुपचीयमानं स्तोकं स्तोकं विचिन्वतः पुण्यम् ।
सम्पद्यते विशालं श्रुतमप्येवं तपोऽप्येवम् ।।

After the verse 50 "अल्पाश्च गुणा:"etc., one verse is given in the foot-note :

पश्यन्ति गुणशतान्यपि पुरुषाणां निर्गुणेषु पुरुषेषु ।
अञ्जनागिरिशिखरेष्विव निशासु चन्द्रांशवः पतिताः ।।

After the verse 58 "हिमवति दिव्यौषधयः" one verse given in the foot note :

भ्रमराः कुसुमे कीटाः कुणपे धनागमे शिखिनः ।
वैरे समन्त्यनार्याः प्रशमे त्वार्याः सदाभिरताः ।।

After the verse 59 पाषाणेष्विव रेखा'' etc., the verse कठित्वा" etc., almost the same as the verse 11 in appendix

of the present edition and the following are given in the foot-note :

ह्रस्वं येषां वैरं मैत्री दीर्घा दया च भूतेषु ।
लोके सत्पुरुषास्ते तस्माद्दूरं प्रहातव्यम् ॥

After the verse 99 "यो न ददाति" etc., one verse is added in the foot-note :

दानं भोगं च विना धनवत्तामात्रकेण यदि धनिनः ।
वयमपि किमिति न धनिनस्तिष्ठति नः काञ्चनो मेरुः ॥

After the verse 112, "पटु रटति" etc., the following verse is added in the foot-note :

यौवनमज्ञानसुखं पुंसामुन्मादयेन्न तन्नाम ।
स्वयमपि नटः पिशाचो लब्ध्वा पटहं न किं नटति ॥

After the verse 114, आरोग्यं विद्वत्ता 'etc., one verse is given in the foot-note :

धत्ते यः कुलधर्मं कुलधर्मार्जितधनोऽन्तरे सुदृढम् ।
कर्तव्यो बहिरङ्गैस्तानि च विदुषान्तरङ्गविधिः ॥

At the end three more verses are added in the foot-note

विद्या ह्यनवद्या विनयं च सद्भिराचरितम् ।
येषामेषा भूषा तेषां निजभवनमखिलं भुवनम् ॥

न च गणयति कान्तां नापवादं जनानां
गुरुवचनमहेतुः केवलं नाभिजन्म ।

अगणितगुणदोषस्याजयन्त्यात्मबन्धून्
पुरुषमभिनिवेशः प्रेरयत्यात्ममार्गे ॥

कल्या मूर्तिः कुलममलिनं यौवनं रूपसम्प-
त्सौभाग्यत्वं प्रियवचनता शीलमाधुर्ययोगः ।
शालीनत्वं विनयपरतेत्यङ्गनाभूषणं यत्
तत्प्रेमार्द्रं प्रणयिनि मनो नास्ति चेन्नास्ति किञ्चित् ॥

In the appendix, apart from the 33 verses from the earlier edition of Sri Sastri 22 more verses are given :

सर्वसर्वकामी स्वर्थविघाती परस्य हितकारी ।
सर्वत्राविश्वासी मूर्खतरो नाम विज्ञेयः ॥ 1

परपरिभवनियतागतनिवृत्तिमात्रसन्तुष्टाः ।
सुखमासते हि सन्तः सन्तोषरसायनं पीत्वा ॥ 2

अशठहृदयः कृतज्ञः सानुक्रोशः स्थिरः सतां मान्यः ।
शुचिकर्मरतः सवर्णाढ्यः सत्यसति च स विभवे ॥ 3

सामान्यं मानयति पूजयत्यतिथीन् ।
मित्रेष्वपि निहितात्मा चारित्राढ्यः स वै साधुः ॥ 4

अप्युदकेन तृणैर्वा मनस्विना प्राणधारणा कार्या ।
संस्कृतपुरुषः प्रायः प्राकृतसत्वं प्रणेतव्यः ॥ 5

स्वामिनमविशेषज्ञं लुब्धं यः सेवते धनार्थी सन् ।
स खलु शिशिराभिभूतः खद्योतं पावकेच्छया धमति ॥ 6

वदति न करोति नीचः सुजनो न वदति करोत्येव ।
गर्जति शरदि न वर्षति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः ॥ 7

सकृदपि यत् प्रतिपन्नं तदिह परित्यजति नैव सत्पुरुषः
नेन्दुस्त्यजति कलङ्कं नोज्झति वडवानलं जलधिः ॥ 8

जनयति मद जनानां ज्ञानं पानं च सेवित सततम् ।
अरुणतरमेकमेकं परिणतमनयो रहो भेदः ॥ 9

विषयगणः कापुरुषं करोति वशतां न जातु सत्पुरुषम् ।
बध्नाति मशकमेकं लूतातन्तुर्न मातङ्गम् ॥ 10

प्रक्षिप्तोऽपि समुद्रे गृह्णाति घटः प्रमाणतस्तोयम् ।
भाग्यानुरूपमर्थं कुबेरमप्याश्रितो लभते ॥ 11

चलेषु स्वामिचित्तेषु सुलभे पिशुने जने ।
यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्यनुजीविनः ॥ 12

द्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च ।
यदर्थमर्थमीहते तदेव तस्य हीयते ॥ 13

विद्वत्तां समरे शौर्यमाभिजात्यं सुरूपताम् ।
खलीकरोति वाञ्छैका दुश्शीलेवाङ्गना कुलम् ॥ 14

अन्तःसारोऽपि निर्याति नूनमर्थितया सह ।
अन्यथा तदवस्थस्य महिमा केन देहिनाम् ॥ 15

मया निवार्यमाणोऽपि भजते प्रार्थनामयम् ।
इति लज्जितया मन्ये लज्जयार्थी निराकृतः ॥ 16

शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
देशे देशे न विद्वांसश्चन्दनं न वने वने ॥ 17

विनयेन विना का श्रीः का निशा शशिना विना ।
रहिता सुकवित्वेन कीदृशी वाग्विदग्धता ॥ 18

पूरितः पाणिमुत्तानं जितः कुण्डलितं धनुः ।
पुनः करोति चेदग्रे धिग् दानं धिक् च पौरुषम् ॥ 19

अपात्रे रमते नारी गिरौ वर्षति वासवः ।
लुब्धमाश्रयते वित्तं प्राज्ञाः प्रायेणनिर्धनाः ॥ 20

मक्षिका व्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः ।
नीचाः कलहमिच्छन्ति सन्धिमिच्छन्तिसाधवः ॥ 21

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ 22

It has been pointed out by Sri Sastri how some of the ideas were taken by earlier Telugu poets from this work. Parallelisms between some of the ideas contained in this work and some ancient Tamil maxims, as shown by Jayasree, are also interesting. Compare the following ideas:

1 "Why should people speak harshly when sweetness is within their power to compose sentences with nice words"?6.

"Indulging in offensive words, avoiding sweet ones is like preferring a raw fruit to a ripe one."(Tirukkural. quoted in p.88)

2. "Friendship of the good and the wicked is like the moon in the bright and dark fortnights respectively. The friendship of the former waxes and that of the latter wanes".90.

"The friendship with the wise resembles the waxing crescent. The friendship with the unwise fades away like the waning moon". (Tirukkural. quoted in p.88)

3. "If a dog bites men they do not bite him back. If a mean per-son sensures a gentle man, he would just keep quiet". 63

"Just as men bitten by a dog do not bite the dog back, the noble-minded men do not retort to the uncouth speech of the wicked"· (Nalatiyar quoted on p.89).

4. "One should not see the fools. If he has to see them he should avoid their company. If he has to be in their company he should not talk. If he has to talk he should talk like a fool" 19.

"The mere sight of the wicked is bad ; so also listening to their words. It is also bad to speak about their qualities bad it is certainly bad to befriend them". (Muturai, quoted on P 89)

5 "Enmity with the wicked is like an engraving on a rock and it is strong and permanent. The enmity with the good is short

lived like a line drawn on the water." 59.

"The anger of the wicked can be compared to the fissure in the rock (which remains broken). With some the anger is like broken gold (which can be united). The anger of the good people is akin to an arrow piercing the water (leaving no mark)". (Muturai. quoted on P. 89)

6. "The moon is cool. Sandal paste is cooler. The loving, wise, calm and benign words of the noble are the coolest." (Nitivenpa. quoted on P.90)

7. "The sun is hot ; fire is hotter than the sun. The words of the wicked are more severe than the sun and the fire" 15.

"The sun's rays are very hot; the flames of the fire is hotter; the cruel words of the wicked are hotter than the sun and the flaming fire"(Nitivenpa. quoted on P. 91)

It is only natural that some of the ideas found in ancient Tamil classics should find place in this work of the same region and of the ancient period and the ideas in this work find place in later Tamil works.

While going through this critical edtion prepared in collation of five manuscripts, one gets a doubt if the 33 verses added at the end of the first edition are genuine at all; because they are not found in any of these five manuscripts and the editor had taken them from this edition only. Moreover some of these verses are found in some later works. For instance the verseतत्क्षणमपि निष्क्रान्तः (17) is found in the Priyadarsika of Harshavardhana. Again, it is not improbable that the 15th verse is a translation of the Telugu original from Sumatisatakamu but not vice-versa.

While there is a possibility of doubting the genuineness or otherwise of some of the verses included in this small work no one can miss the highly refreshing moral under-tone running through each and every verse that he happens to pick up from this poem.

I am thankful to Professor Anandamurty, who has been successfully carrying on the great task of Publishing all the works of Sri Prabhakara Sastri Garu, for having asked me write this Foreword.

14th january 1986. P. Sri Ramachandrudu.

॥ उपोद्घातः ॥

नीतिद्विषष्टिकाख्येयं कृतिः सुन्दरपाण्डयप्रणीतेत्याग्रन्तग्राभ्या मवसानगद्येन चावगम्यते । पाण्ड्यदेशराजधान्यां मधुरापुर्यां कृतावतारस्य परमेश्वरस्य सुन्दरपाण्डय इत्येतन्नाम प्रसिद्धम् । तत्प्रसादस्मारकतया तद्देशीयै राजभि रन्यैश्च तन्नाम बहुशो ध्रियतेस्म । तथा च प्राचीनेषु पाण्डयराजेषु सुबहवः सुन्दरपाण्डयनामानः परिगणिता श्चारित्रपरिशीलकै स्सहृदयैः । सन्तु नामैवं शासनादिषु परिगणिता बहवो राजानः सुन्दरपाण्डयाः, परं ग्रन्थकारा अपि सुन्दरपाण्डया बहव इव लक्ष्यन्ते । महामहोपाध्यायाः एस्. कुप्पुस्वामिशास्त्रिमहाशयाः मीमांसाग्रन्थकारं बहुप्राचीन मेतावता कालेन ग्रन्थपरिशीलकैरपरिज्ञात मपूर्वनयाऽद्याभ्य-जिज्ञपन्★ । तस्य चास्य सुन्दरपाण्डयस्य कृतेः कारिकाः श्रीशङ्कर-भगवत्पादाचार्यैः समन्वयाधिकरण भाष्यान्ते विना कर्तुनामोल्लेख मुदाहृता लक्ष्यन्ते ।

भगवत्पादै रुक्तेऽपि सुन्दरपाण्डयनामोल्लेखे ता एव कारिका उदाहरद्भि राचार्येभ्योऽर्वाचीनै रप्यस्मदपेक्षया बहुप्राचीनै रद्वैतविद्याचार्यैः आत्मस्वरूपाचार्यैः पञ्चपादिकाविवरणप्रबोधपरिशोधिन्यां माधव-मन्त्रिभिः सूतसंहिताव्याख्यायाञ्च स्पष्टं सुन्दरपाण्डयनाम समाकलित मासीत् । अपिचामलानन्दः ब्रह्म (३-३-२५) सूत्रभाष्य व्याख्यायाम् "आह चात्र निदर्शनमाचार्यसुन्दरपाण्डयः" इति काश्चन कारिकाः उदाजहार । एता एव कारिकाः तन्त्रवार्तिके बलाबलाधिकरणे कुमारिल-भट्टै रप्युदाहृता दृश्यन्ते । तदिह मीमांसाग्रन्थकारः कश्चित् सुन्दरपाण्डयः शङ्करकुमारिलभट्टाभ्यां प्राचीनो बभूवेति सिद्धम् । तथा च स सुन्दर-पाण्डयः क्रीस्तुसप्तमशतका त्प्राक्कालीन इत्यपि च ज्ञातं भवति ।

★See Journal of Oriental Research Madras, quarterly Vol. 1. No. 1. January 1927 Pages 5–15.

अपि च केरलशास्त्रव्यैः कृष्णलीलाशुकमुनिभी रचिते पुरुषकार-नाम्नि व्याकरणग्रन्थे सोदाहरणं स्मृतः कश्चि त्सुन्दरपाण्ड्यः। तदित्थम्-

"निक्षति चुम्बति निंस्ते तन्व्या मुखपङ्कजं प्रेयान्" स च कृष्ण-लीलाशुकमुनी राजराजचोलगुरो रीशानदेवगुरुपद्धतिकारस्येशानदेवस्य शिष्य आसीत्। ईशानदेवः कृष्णलीलाशुकमुनिश्च स्वग्रन्थयोः पद्धति-पुरुषकारयो र्भोजग्रन्था नुदाहरतः। तदिमौ क्रीस्तुद्वादशशतकवर्तिनौ स्याताम्। पुरुषकारस्मृतः सुन्दरपाण्ड्यः क्री. द्वादशशतका त्प्राचीन इत्यनेन निश्चितं भवति।

अस्त्यत्र महान् संशयः- यद्यपि "निक्षति चुम्बती" त्यार्याधं सुन्दरपाण्ड्यरचिततया पुरुषकारे दृश्यमान मप्यानुपूर्व्या वीरपाण्ड्यकृतत्वेन प्रसिद्धे मुद्रिते च क्रियानिघण्टौ दृश्यते। तदेवम् —

तिङन्तरूपपर्याया: केचित्काव्योपयोगिनः।
वीरपाण्ड्यक्षितीशेन वक्ष्यन्ते शिक्षितुं शिशून्॥ इत्युपक्रमः
कक्खति कखति प्रहसति गग्घति घग्घति च तक्कति स्मयते।
निक्षति चुम्बति निंस्ते तन्व्या मुखपङ्कजं प्रेयान्॥

इति पुरुषकारोदाहृतस्यार्धस्य पूर्वसन्दर्भः। क्री. द्वादशशतकरचितकृष्ण-लीलाशुकमुनिग्रन्थोक्तिरेव यदि प्रमाणतयाऽङ्गीक्रियते तर्हि क्रिया-निघण्ट्वारम्भश्लोको वीरपाण्ड्यनामाङ्कितः प्रक्षिप्तो भ्रष्टपाठो वा भवितु मर्हतीति वक्तव्यं स्यात्। क्रियानिघण्टोरानुपूर्व्या विद्यमानत्वात् वीरपाण्ड्यनाम्नश्च श्लोकघटितत्वादेतस्यैव मुद्रितग्रन्थस्य प्रामाणिकत्व मङ्गीकर्तव्य मित्युत्प्रेक्षयामः। कदाचित् पुरुषकारे वीरपाण्ड्यनामैव न्यस्तमपि मीमांसाग्रन्थकारं सुन्दरपाण्ड्यमनुस्मरता केनापि लेखकेन तथा सुन्दरपाण्ड्य नाम तत्र निवेशितमपि भवितु मर्हतीत्यपि युज्यते वक्तुम्। ततोऽयमन्यस्सुन्दरपाण्ड्यो वा नवेत्यत्र संशयः।

अपि चायं नीतिद्विषष्टिकाकारः सुन्दरपाण्ड्योऽन्यतमः। सुभाषितग्रन्थसन्धातृभि र्बहुभि रमुष्य ग्रन्थः परामृष्टः। सुभाषितावल्यां

वल्लभदेवोऽस्याः कृते र्बह्वी रार्याः परिजग्राह । श्रुतानुश्रविकयैव स ता स्समाकलयत् , पर मिमां कृति मानुपूर्व्या स नैवापश्यत् । यतः सोऽस्यां कृतौ विद्यमाना आर्याः प्रकाशवर्षस्येति रविगुप्तस्येति अमृतवर्धनस्येति कस्यापीति बहुधा मृषोद्यै र्नामभिस्समुदाहरत्, एवमेवाधुना आनुपूर्व्या समुपलभ्यमानेषु ग्रन्थेषु दृश्यमाना ननेकान् श्लोकान् स वल्लभदेवः कस्यापीति प्रसिद्ध मप्रसिद्धं वा कविनाम निर्दिश्य तस्येति समुदाहरतीत्येतत् विदुषां विदितचरमेव । सुभाषितग्रन्थसन्धातारो बहव एवंविधा एव लक्ष्यन्ते । सूक्तिमुक्तावल्यां जल्हणोऽप्येवमेवास्याः कृते रार्याः पर्यग्रहीत् । सोऽपि रविगुप्तस्येत्यादिविधयैव कर्तृनामाकलयत् । शाङ्र्गधरोऽप्येवमेव । एकामप्यार्या मेते त्रयो भिन्नैः कर्तृनामभि रुदाहरन्ति । विना नामनिर्देशं पोतयार्यः प्रसङ्गरत्नावल्यां, पेद्दिभट्ट स्सूक्तिवारिधौ चेमा आर्याः समुदाहरताम् । एते सर्वेऽपि सुभाषितग्रन्थसन्धातारः क्री· त्रयोदशशतककालान्न प्राचीनाः ।

जल्हणस्सूक्तिमुक्तावलिं क्री	१२५७	सन्दधौ
वल्लभदेव स्सुभाषितावलिं		
शाङ्र्गधरः पद्धतिं	१४००	"
पोतयार्यः प्रसङ्गरत्नावलिं	१४६०	"
पेद्दिभट्टस्सूक्तिवारिधिं	१५००	"

एतेष्वेकोऽपि सुन्दरपाण्ड्यकृति मेनां नाज्ञासी देवेत्येतच्चित्रम्। तथाप्यस्त्येक स्तथ्यवि देतेभ्यः सर्वेभ्योऽपि प्राचीन इति नूनमिदं प्रमोदस्थानम् ।

क्री· १२०० काले कलिङ्गराजापरनामा सूर्यविबुधः कुलशेखरसूक्तिरत्नहारनामानं सुभाषितग्रन्थं सञ्जग्राह । स एता आर्याः सुन्दरपाण्ड्यस्येति तथ्यनाम्नैव निरदिशत् । ततः सेयं कृतिः सुन्दरपाण्ड्यप्रणीतैवेति सुवचम् । स च क्री· १२०० कालात् प्राचीन इत्यपि निरूपयिष्यते ।

इदमत्रावधेयम्-पञ्चतन्त्रसन्धातारं विष्णुशर्माणं विमर्शकाः क्री· षष्ठशतकादनर्वाचीनं पर्यजीगणन् । तेनाप्येतत्कृते रार्याः सङ्गृहीताः ।

ततोऽयं सुन्दरपाण्ड्यः क्री. षष्ठशतकादपि प्राचीनः। ग्रन्थावसानिकश्चायं श्लोकः पूर्वोक्तकालवर्तित्वं व्यञ्जयति—

इमां काञ्चनपीठस्थां समेत्य कवयो भुवि ।
आर्यां सुन्दरपाण्ड्यस्य स्नापयन्ति वधूमिव ॥"

भुवि कवय स्समेत्य काञ्चनपीठस्था मिमां सुन्दरपाण्ड्यस्य कवेः कृतिमार्यां मधुरानगरकृतावतारस्य सुन्दरपाण्ड्यनाम्नः परमेश्वरस्य वधूमार्यां मीनाक्षीदेवी मिव स्नापयन्ति कनकाभिषेकेन पूजयन्ति अर्चयन्ति च इत्यस्य श्लोकस्यार्थः सङ्गच्छते । अत्रेयं सङ्गतिः। क्री. षष्ठशतकादनर्वाचीनो द्रविडदेशे मधुरायामेव "द्रविडसङ्घ" इति काचन विद्वत्समितिः प्रवर्तेतेस्म। अभ्यर्हितं कविं तस्य कृतिं च तत्रत्याः विद्वांसः तत्सङ्घपूजिते काञ्चनपीठे निवेश्य कनकनाभिषिञ्चन्ति स्म च। तथाविध स्सङ्घसत्कारः सुन्दरपाण्ड्यस्यास्याः कृतेश्च प्रायः प्रवृत्तः स्यात् । स इह ज्ञापित इव प्रतिभाति। ततोऽयं कविर्द्रविडसङ्घप्रचलनकालवर्तीति वक्तुं युक्तम् ।

श्रीभगवत्पादाचार्यैः कुमारिलभट्टैश्च शारीरकभाष्ये तन्त्रवार्तिके चोदाहृतस्य मीमांसाग्रन्थस्य कर्ताऽप्ययमेव भवितुमर्हतीत्यभ्यूहितु मस्त्यवकाशः। तत्रायं श्रीभगवत्पादाचार्याभ्यामपि प्राचीनो भवतीत्येत देकं साधकम्। अन्यच्चैतत्कृत्यारम्भश्लोके

"श्रीमान् सुन्दरपाण्ड्यः श्रुतिस्मृतिप्रसृतसत्पदार्थज्ञः। "

इत्यात्मान मयं सुन्दरपाण्ड्यः श्रुतिस्मृतिप्रसृतसत्पदार्थज्ञं विशिनष्टि । इदं च विशेषणं तस्य मीमांसाशास्त्रपाण्डित्यं निरूपयत् कारिकाग्रन्थकर्तृत्वं च ध्वनय दास्ते। मीमांसाकृतिकर्ता चैतन्नीतिकृतिकर्तु रभिन्न इति स च क्री- षष्ठशतका त्प्राचीनश्चेति समुपलब्धै रुपन्यस्तैश्च साधनै स्साधितं भवति ।

पञ्चतन्त्रादिग्रन्थेषु बहुषूदाहृति रस्याः प्राक्काले महान्तं प्रचारं ज्ञापयति। आधुनिकैरपि पण्डितै राकरमजानद्भि रपीमा आर्या बह्वच

श्श्रुतानुश्रविकया भोजप्रबन्धपञ्चतन्त्रादिग्रन्थपरिचयेन च धृता स्सहृदय-गोष्ठीषु संप्रयुज्यन्ते । वज्रशकलानी वोजस्वलानि मधुसिक्ता न्याद्रक-खण्डानीव मधुरकटूनि पथ्यानि चात्र पद्यानि सन्ति हृद्यानि, तदियं कृति स्सहृदयसम्मोदावहैव भवेदिति मोमुदीमि ॥

अपि चैना आर्याः प्राचीनै रान्ध्रकविभि रान्ध्रप्रबन्धेष्वनूदिता अपि दृश्यन्ते । क्री॰ (१३००) वर्तिना मञ्चनकविना राजशेखरविद्ध-सालभञ्जिका मनुसृत्य रचिते केयूरबाहुचरित्रनाम्नि रसवत्यान्ध्रप्रबन्धे पद्यद्वयेन आर्याद्वय मनूदित मस्ति ।

क्री॰ १४०० वर्तिना कविसार्वभौमेन श्रीनाथेनाप्येका आर्या भीमखण्डे अनूदिता दृश्यते । तदिह प्रदर्श्यते—

तेटगीतिः— निकटमुन नुडि श्रुतिपुटनिष्ठुरमुग
नडरि काकुलु बिट्ट पेद्दरचुनपुडु ।
उडिगि रायंच यूरक युंट लेस्स
सैपराकुन्न नेन्देनि जनुट योप्पु ★ ॥

चेन्नपुरप्राच्यलिखितपुस्तकशालायां षोडशोत्तरशतार्यासम्मितं नीतिद्विषष्टिकेति नामाङ्कितं पुस्तकं दृश्यते । तत्र च लेखकप्रमादा ग्रन्थपाताश्च बहव स्सन्ति । सम्पाद्य तस्य पुत्रिकां यथामति संस्कृत्या-स्मन्मित्रं बहुसंस्कृतान्ध्रग्रन्थप्रकटनप्रख्यातयशाः श्रौतस्मार्तग्रन्थसन्धान-टीकाविवरणादिविरचनसंस्करण प्रकटन प्रथितप्रतिभः ब्रह्मश्री कनुपर्ति, मार्कण्डेयशर्मा मुद्रापयितुं प्रारभत । अर्धनिर्वृत्ते च मुद्रणकार्ये मित्रमुखे नैत दाकलय्य चेन्नपुरराजकीयशासनपरिशोधकशालाधिकार्यन्यतमास्सुगृ-

★ मदीय मिम मुपोद्घात माकलय्य मन्मित्रैः ब्रह्मश्री मा- राम-कृष्णकविमहाशयै र्विलिखित आङ्ग्लोपोद्घातेऽस्ति सुन्दरपाण्ड्यकृते रस्याः क्री॰ षष्ठशतकादपिप्राक्कालीनतां निर्वाह्य न्नय मधिको विषयः, जानाश्रय्यां छन्दोग्रन्थे पथ्यालक्षणे "चारित्रनिर्मलजल" इत्याद्यार्याऽस्मा द्ग्रन्था दुदाहृतेति ।

हीतनामानः ए. एस्. रामनाथय्यर्महोदयाः तिरुवनन्तपुरराजकीयपुस्तकशालायास्समानीतं भिन्नमातृकं तच्छालाधिकृतै रार्यावलीति नाम्नाचिह्नितं अधिकाभिरपि त्रयस्त्रिंशदार्याभिरन्वितं प्रायस्समानलेखकप्रमादं समानपाठञ्च पुस्तक मस्मभ्यं प्रादुः । त एवच कुलशेखर सूक्तिरत्नहारविषयं तत्र सुन्दरपाण्ड्यार्योदाहृतिं चाकथयन् । अधिक मुपलब्धा आर्याः अनुबन्धतया ग्रन्थान्ते प्रदर्शिताः । ग्रन्थाद्यन्तश्लोकयो रस्याः कृते रार्येत्येव नाम न्यस्तम् । चेन्नपुर पुस्तकशालास्थित तालपत्रपुस्तक लिखितमपि नीतिद्विषष्टिकेति नाम कदाचि त्केनपि लेखकेन तावत्य एवार्या दृष्टवता कल्पितमपि भवितु मर्हति । तर्हि अनुबन्धतया मुद्रिता अपि ता आर्या स्सुन्दरपाण्ड्यग्रन्थान्तर्गताश्चैव भवेयुः ।

अचिन्तितोपनतायामुष्मै साहाय्यकाय तुष्यन् उपोद्घातरचयिताऽहं मुद्रापको मन्मित्रं च सुहृद्वर्यान् ब्रह्मश्री रामनाथार्यान् कार्तज्ञ्येन

उचितै वेयं च सम्भावना मन्मित्रस्य, सच जनाश्रयः कृष्णातीरान्ध्रदेशाधीश्वरो विष्णुकुण्डिनवंश्यो माधववर्मापरनामा क्री. ५८० कालवर्ती भवितु मर्हतीति । जानाश्रय्यारम्भे—

श्लोः "स भूपति रुदारधी र्जयति सम्पदेकाश्रयो
जनाश्रय इति श्रिया वहति नाम सार्थं विभुः ।
मघै रुरुभि रद्भुतै र्मघवतो जयश्री रपि
जिता विजितशत्रुणा जगति येन रुद्धा चिरम्"।

इत्यनेन श्लोके नायं ग्रन्थकर्ता जनाश्रयोऽद्भुतमहायज्ञकर्तेति ज्ञायते । इममेव विषयं संवदति पुलिबूरुशासनमपि:— क्रतुसहस्रयाजी हिरण्यगर्भप्रसूतः एकादशाश्वमेधावाबृथस्नानविगतजगदेनस्कः सर्वभूतपरिरक्षणचुञ्चुः विद्वज्जनतपस्विजनसमाश्रयो महाराजश्रीमाधववर्मा··· जनाश्रयमहाराजः गुद्दवाड विषय इत्यादि (शासनमिदं ब्रह्मश्री पेण्ड्याल सुब्रह्मण्यशास्त्रिभिः प्रकटितम्) एतत्ताम्रशासनकालः क्री ६०९ भवति । प्रसङ्गरत्नावल्या मयमस्तिश्लोकः (नील?)श्रीमच्छकाब्देऽब्धिशशिसायक ५१४-A.D.192) सम्मिते । राजा माधववर्माभू द्विख्यातो धरणीतले ।

सम्भावयावः । इतः पूर्वं मन्मित्रेण मार्कण्डेयशर्मणान्ध्राक्षरै रनेक-ग्रन्था: अत्यावश्यका: प्रकटिता: । इत: परमिदंप्रथमतया नागराक्षरैरपि प्रख्यातान्ध्रकविप्रणीता: ग्रन्था: प्राय: प्रकटयिष्यन्ते । मुद्रणे अवकाश-विन्यासरीति (Space) रिहान्ध्रमुद्रणासम्प्रदाय मनुसरति । यदि सहृदया रीति मिमा मनुमन्वते तर्हीतः परमप्येषैव रीति रनुस्त्रियेत । निर्विघ्न मेतन्निर्वाहाय सर्वेश्वरोऽनुगृह्णात्वित्येव मभिलषन् . विद्वद्विधेय:

चेन्नपुरी · वे प्रभाकरशास्त्री

PREFACE

This small didactic poem was composed bySundara Pandya. learned in the Vedas, Dharmasastras and the Darsanas (सत्पदार्थज्ञ:). Madura was the seat of the Pandya rulers and the guardian Deity of the City is God Sundareswara. Many of the Pandya kings bore this name, Sundara to signify their deep devotion to the God. From time immemorial they patronised learning and maintained the seat of Tamil Muses at their Capital for several centuries. It was customary that all works must be approved by a Court of the Pandits and the best of them along with their authors would be honoured with showers of pearls and gold coins. That this work also received such unique honours may be inferred from the last verse:–

इमां काञ्चनपीठस्थां समेत्य कवयो भुवि ।
आर्यां सुन्दरपाण्ड्यस्य स्नापयन्ति वधूमिव ॥

The word आर्यां may indicate a Pun relating to the worship of Minakshidevi, who is an incarnation of आर्यां or Parvati, the ruling Deity of Madura.

Of the several kings of this name it has to be determined who the particular sovereign who wrote this work was. Prof. S. Kuppuswami Sastri, M.A., had by chance discovered a reference to Acharya Sundara Pandya as the author of a vartika whose verses are found quoted by Sankara in his Sarirakabhashya (1-1-4) and by Kumarila in his Tantravartika (pages 357,280 and 281). The learned Professor has pointed out that in Sinnamanur Inscription (Vide Madras Epigraphical Report for 1906–7) that one Arikesari traces his descent from a great scholar, Sundara Pandya.

चकास्ति कश्चिन्निजमुत्तमाङ्गं गुरुं निजं पालयितुं यदुद्भूः ।
समस्तशास्त्रार्णवकर्णधारो यदुद्भवस्सुन्दरपाण्ड्यनामा ॥

The inscription in question refers to an Arikesari of about 750 A.D. and Acharya Sundara Pandya may be identified with his ancestor, and is held to have lived about 650 A D. i e, prior to Kumarila. Our author learned in the Vedas and Darsanas may be identified with the great Pandyan King mentioned by Arikesari. Krishnalilasuka * who lived about 1250 A.D. and was a pupil of Isanadeva, the author of Paddhati, quotes the following line under Sundara Pandya in his commentary called Purushakara-

निक्षति चुम्बति निस्ते तन्व्या मुखपङ्कजं प्रेयान् ।

This line is found in क्रियानिघण्टु of Vira Pandya. We find in several inscriptions the name of Vira-Sundara Pandya (Vide Pudukota-Epigraphical Report : page 34, No. 265) and Lilasuka probably quotes under the well-known part of the name. Kriyanighantu appears to have been composed by Vira Sundara Pandya of the 13th Century A.D.

This work was very popular in ancient days and the fact is testified by the presence of a number of verses from it in anthologies of Vallabhadeva, Jalhana, Sarangadhara etc., though the compilers or the copyists carelessly give them out anonymously or under different authors. The compiler of Kulasekhara-Sukti-Muktavali of 1200 A D. however gives out verses from this work under Sundara Pandya. The popularity of this work can further be estimated by adaptation or translations of many of its verses in works of reputed authors in Sanskrit and Vernaculars. For instance एको हि दोषो गुणसन्निपाते ... of Kalidasa has a parallel in the verse प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि

*The verse was quoted by Prof. A.Nilakantha Sastri, M.A.,of Chidambaram.

(102). Srinatha (1400 A.D.), Manchana (1300), Sumatisatakakara (1200) and a host of others in Telugu translated a number of verses from this work. (For instance cf. 15th of the additional verses with కమలములు నీట etc. in Sumatisataka)

From the quotations in the works of Sankara and Kumarila it is presumed that Sundara Pandya wrote a vartika on the Mimamsa and Vedanta Sutras. It may be a bold conjecture that Rajavartika mentioned by Vachaspatimisra in his commentary on the last sloka of Sankhyakarika might have been the production of Acharya Sundara Pandya. Of course the commentator on Sankhya-tattva-kaumudi ascribes it to Bhoja which is wrong as the latter lived later than Vachaspati.

To ensure the identity, popularity and the time of this author two more pieces, of evidence may be adduced. The verses (29, 30. 48,) are found quoted in Panchatantra whose composition falls earlier than 500 A.D. and the verse 24 of this book was quoted in janasrayi, a work on prosody written under the patronage of janasraya, a king of the Vishnukundin dynasty who ruled over the Telugu Country. The quotation runs thus :-

चारित्रनिर्मलजलः सत्पुरुषनदोऽक्षयो भवतु नित्यम् ।
यस्य विभवारविन्दे मित्रभ्रमराः कृतविहाराः ॥ Chapter VI

Janasraya was driven out by Kubja Vishnuvardhana and hence his work must have been composed about 600 A.D. The above verse was quoted under आर्या of पथ्या species. In janasrayi, verses of Asvaghosha, Kalidasa, Sudraka and Vararuchi are found besides those of our work. These instances carry our author prior to the sixth century A. D. From the foregoing evidence the conclusion is irresistable that the author of this didactive poem might be safely identified with Acharya Sundara Pandya, the author of a Vartika and he must have flourished before the 6th century.

M. RAMAKRISHNAKAVI M.A

ग्रन्थस्थार्याणां अकारादिक्रमेण सूचिका

+एतच्चिह्नाङ्किताअनुबन्धगता इति ज्ञेयम् ।

श्रीः

नीतिद्विषष्टिका

सुन्दरपाण्ड्य विरचिता

श्रीमा न्सुन्दरपाण्ड्यः
श्रुतिस्मृतिप्रसूतसत्पदार्थज्ञः
कृतवा नार्यां सम्य
वक्छ्रोतृणां बुद्धिवृद्धिकरीम् ।।१।।

शृणुत श्रुतिजलधौतैः
कर्णै. सुश्लिष्टसन्धिसंबन्धाम् ।
श्रुत्वा ऽवधारयध्वं
दोषा न्सन्तो नुदन्त्वत्र ।।२।।

सद्भाषितरत्नानां
रत्नाना मिव सुदेशजातानाम् ।
हृदि निचयः कर्तव्यः
सज्जनसंमानकामेन ।।३।।

परपरिवादः परिषदि
न कथंचन पण्डितेन वक्तव्यः ।
सत्य मपि त न्न वाच्यं
यदुक्त मसुखावहं भवति ।।४।।

भूमिपता वर्थपतौ
विद्यावृद्धे तपोऽधिके वहुषु ।
मूर्खेष्वरिषु च गुरुषु च
विदुषा नैवोत्तरं वाच्यम् ॥५॥

स्वाधीने माधुर्ये
मधुराक्षरसंहितेषु वाक्येषु ।
किं नाम सत्त्ववन्तः
पुरुषाः परुषाणि भाषन्ते ॥६॥

अप्रिय मुक्ताः पुरुषाः
प्रयतन्ते द्विगुण मप्रियं वक्तुम् ।
तस्मा दवाच्य मप्रिय
मन्यप्रियवाक्यकामेन ॥७॥

अल्पाक्षररमणीयं
यः कथयति निश्चितं स वै वाग्मी ।
बहुवचन मल्पसारं
यः कथयति विप्रलापी सः ॥८॥

शब्दार्थसूक्ष्मवसना
सत्याभरणा विचित्रहेत्वङ्गी ।
विद्वन्मुखनिष्क्रान्ता
सुस्त्रीव विराजते वाणी ॥९॥

दुर्जनवदनविनिर्गत
    वचनभुजङ्गेन सज्जनो दष्टः ।
औषधशतैः रसाध्य
    श्चिकित्स्यते क्षान्तिमन्त्रेण ॥१०॥

अवमानारणिमथितं
    दुर्वाग्निन्धनविवर्धितज्वालम् ।
सत्पुरुषाः कोपाग्नि
    ज्ञानाम्बुघटैः प्रशमयन्ति ॥११॥

न तथा शशी न सलिलं
    न चन्दनरसो न शीतलच्छाया ।
प्रह्लादयति हि पुरुषं
    यथा मधुरभाषिणी वाणी ॥१२

न तथा रिपु र्नशास्त्रं
    नाग्नि र्न विषं न दारुणो व्याधिः ।
परितापयति च पुरुषं
    यथा कटुकभाषिणी वाणी ॥१३॥

रजनिकरः खलु शीतो
    रजनिकरा च्चन्दनो महाशीतः ।
रजनिकरचन्दनाभ्यां
    सज्जनवचनानि शीतानि ॥१४॥

दिवसकरः किल तीक्ष्णो
  दिवसकरा त्पावको महातीक्ष्णः ।
दिवसकरपावकाभ्यां
  दुर्जनवचनानि तीक्ष्णानि ॥१५॥

इक्षो रग्रा त्क्रमशः
  पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्व त्सज्जनमैत्री
  विपरीतानां तु विपरीता ॥१६॥

परुषानलप्रगल्भा
  दुर्जनवद..ा त्प्रवृद्धवागुल्का ।
कुगृहादिव दुष्टस्त्री
  त्वरितगति निस्सरति वाणी ॥१७॥

मूर्खेषु कुशलमानिषु
  विजानाताप्यकुशलेन भवितव्यम् ।
विपुल मपि कथितमर्थं
  मूर्खा मोहा दपहसन्ति ॥१८॥

मूर्खा न द्रष्टव्या
  द्रष्टव्या श्चे न्नतै स्तुसह तिष्ठेत् ।
यदि तिष्ठे न्न तु कथये
  द्यदि कथये न्मूर्खव त्कथयेत् ॥१९॥

न तथा भवति भयं मे
व्याघ्रं दृष्ट्वा वने पिशाचं वा ।
मूर्खं दृष्ट्वा ऽभिमुखं
यथा भयं मां समाविशति ॥२०॥

कान्तारपादपानां
यथा फलं मानुषै रननुभोग्यम् ।
एवमनार्येष्वर्थाः
मनसाऽप्यार्यै रननुभोग्याः ॥२१॥

उपभोगकातराणां
पुरुषाणा मर्थसञ्चयपराणाम् ।
कन्यारत्न मिव गृहे
तिष्ठन्त्यर्थाः परस्यार्थे ॥२२॥

कस्तस्य जीवितार्थः
सति विभवे कश्च तस्य पुरुषार्थः ।
योऽर्थिन मभिमुख मागत
मनभिमुखस्स न्विसर्जयति ॥२३॥

चारित्रनिर्मलजल
स्सत्पुरुषनदोऽक्षयो भवतु नित्यम् ।
यस्य विभवारविन्दे
विद्वद्भ्रमराः कृतविनोदाः ॥२४॥

जीवति स जीवलोके
सुजीवितो नष्टयन्त्रणैः प्रणयात् ।
यस्योद्यानतरो रिव
सुहृद्भि रुपभुज्यते लक्ष्मीः ॥२५॥

यस्मिन् जीवति जीवति
महाजन स्तस्य जीवितं नाम ।
जीव न्नपि न स जीवति
न जीवति य माश्रितः पुरुषः ॥२६॥

ज्ञानवता मतिथीनां
लोकज्ञानां प्रकाशवंशानाम् ।
प्रणया द्गृहे निवसतां
शेषभुजः सन्तु नः सुहृदः ॥२७॥

सत्कारपूर्व मार्यः
प्रयच्छति च्छन्न मर्थ मर्थिभ्यः ।
यद्यपि नीचो यच्छति
तत्कारणवच्च जनवच्च ॥२८॥

शीलं शौचं शान्ति
र्दाक्षिण्यं मधुरता कुले जन्म ।
न विराजन्ते सर्वा
ण्यर्थविहीनस्य पुरुषस्य ॥२९॥

मानो वा दर्पो वा
विज्ञानं विभ्रम स्सुबुद्धि र्वा ।
सर्वं प्रणश्यति समं
विभवविहीनस्य पुरुषस्य ॥३०॥

हेतुप्रमाणयुक्तं
वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य ।
अप्यस्पष्टं वाक्य म
नर्थं पूज्यं समृद्धस्य ॥३१॥

ख्याते ऽपि कुले जात
स्स्रग्वी वाग्मी सुदर्शनीय इव ।
आर्यो गुणैर्वियुक्तः
पलाश इव पुष्पितो भवति ॥३२॥

विद्या श्रुतं तपो वा-
प्यैश्वर्यं वा यशः प्रकाशो वा ।
शीलरहितस्य पुंसो
द्विरदस्नानोपमं भवति ॥३३॥

तीर्थाभिषेकगमनै-
र्निदाघसूर्यानुवर्तनस्नानैः ।
शिशिरेष्वसुप्तवासै
र्नाशीलः स्वर्गं माप्नोति ॥३४॥

गन्धै र्वा माल्यै र्वा
किं शीलवतो मुहूर्तरमणीयैः ।
दिशि दिशि यस्य प्रसृतो
गुणाधिवासो यशोगर्भः ॥३५॥

भवतु च न भवतु (वित्तं)
कुलीनता दुर्लभा मनुष्यस्य ।
प्राप्य च कुलपुत्रत्वं
चारित्राढचेन भवितव्यत्॥३६॥

शील मपि रक्षमाणाः
श्रुतवन्तः शौर्यधैर्यसम्पन्नाः ।
नीचै स्तथा मिलन्ते
यथा (किल न?) विक्रियां यान्ति॥३७॥

मानी दम्भी द्रोही
परापवादी विकत्थनः पिशुनः ।
ब्राह्मणकुलेऽपि जातः
श्वपाक इव नीचतां याति ॥३८॥

मलिना श्चैते ऽमलिना
येषां हृदयानि नित्यशुद्धानि ।
तेऽमलिना अपि मलिना
येषां हृदयानि कलुषाणि ॥३९॥

सत्यार्जवहृदयानां
किं वर्जयितव्य मस्ति साधूनाम् ।
ये स्वहृदयानुमाना
त्परहृदये यान्ति विश्वासम् ॥४०॥

मर्मान्तः परिहासो
यावत्क्रिय मात्तभद्रकृत्त्वं च ।
स्मरणं च दुष्कृतानां
त्रीणि कुमित्रस्य चिह्नानि ॥४१॥

बन्धुरिव भवति पूर्वं
मध्ये मित्र मिव शत्रु रिव चान्ते।
कृकलास इव दुरात्मा
त्रीन्वर्णा न्दर्शयति नीचः ॥४२॥

गुणवन्त स्समशीला
विस्रम्भसुखोपचारसंभोगाः ।
समदुःखसुखा स्सुहृदो
रसायनं जीवलोकस्य ॥४३॥

भिन्नश्लिष्टा प्रीति
र्यद्युपचारेण बहुगुणीभवति ।
छिन्नविरूढेव लता
पूर्वच्छायां न पूरयति ॥४४॥

स्निग्धाना मशठानां
  स्थिरसन्धीनां महानुभावानाम् ।
व्यसनेषु सहायानां
  भद्रं कल्याणमित्राणाम् ॥४५॥

वाङ्मात्रवत्सलानां
  शस्त्राग्निविषप्रघातहृदयानाम् ।
अर्थार्थं माश्रितानां
  धिगस्तु ? बत पापमित्राणाम् ॥४६॥

स्वजन इव भवति नीच
  स्ताव द्याव त्स्वकार्यनिष्पत्तिः ।
कृतकृत्यस्त्वपवृत्तः
  प्रतिकारभयाद्भवति शत्रुः ॥४७॥

उपचारः कर्तव्यो
  यावदनुत्पन्नसौहृदः पुरुषः ।
उत्पन्नसौहृदाना
  मुपचारः कैतवं भवति ॥४८॥

धिग्धि क्सज्जनमैत्रीं
  दुर्जनसंसर्ग एव नो भवतु ।
सज्जनवियोगकाले
  भवन्ति तीव्राणि दुःखानि ॥४९॥

अल्पा श्च गुणाः स्फीता
भवन्ति गुणसमुदितेषु पुरुषेषु ।
श्वेतगिरिशिखरकेष्विव
निशासु चन्द्रांशवः पतिताः ॥५०॥

शत मप्यपराधानां
सुकृतेनैकेन नाशयत्यार्यः ।
नाशयति सुकृतशत मपि
नीच स्त्वेकापराधेन ॥५१॥

एकसुकृतेन दुष्कृत
शतानि ये नाशयन्ति ते सेव्याः ।
न त्वेकदोषजनितो
येषां कोपः कृतशतघ्नः ॥५२॥

समरस मविषम मकुटिल
मवस्थितं तुल्यशीलसामर्थ्यम् ।
एकमपि मित्र मचलित
मुदार मार्यस्य पर्याप्तम् ॥५३॥

विद्वा नृजु रभिगम्यो
विदुषि शठे चाप्रमादिना भाव्यम् ।
मूर्खश्चृजवो ऽनुकम्प्याः
मूर्खशठाः सर्वदा वर्ज्याः ॥५४॥

चिरजीवित्व मनर्थं
कामेर्ष्यासक्तचेतसां पुंसाम् ।
कर्मण्यसमर्थानां
परिभवदुःखाग्नितप्तानाम् ।।५५।।

त्यक्तव्या स्ते ऽसुहृदो
ये ? दैवविपर्ययागतं मित्रम् ।
व्यसनार्णवे निमग्नं
स्वस्था जनव न्निरीक्षन्ते ।।५६।।

सततप्रसरे विषये
जितेन्द्रियत्वं च यदि भवे त्पुंसः।
इह च न मनोऽभिघातः
परत्र च (चिरं) सुखं भवति ।।५७।।

हिमवति तिष्ठत्यौषध
मुदधौ रत्नं विभावसौ तेजः।
वैर मसज्जनहृदये
सज्जनहृदये सदा क्षान्तिः ।।५८।।

पाषाणेष्विव रेखा
मूर्खे वैरं दृढं चिरं भवति ।
जलमध्येष्विव रेखा
प्राज्ञे न चिरं भवति वैरम् ।।५९।।

परपरिवादनमूकाः
परदारनिरीक्षणेषु जात्यन्धाः ।
ये पररहस्यबधिरा
स्ते पुरुषा देवतासदृशाः ॥६०॥

यदि तत्त्वेनाक्रोशति
सोढव्यं भवति तत्व माहेति ।
अथचे न्मिथ्याभिहितं
क्षन्तव्यं नैत्त दस्तीति ॥६१॥

मर्माणि घट्टयित्वा
सुप्रीतमनास्तु दुर्जनो भवति।
अप्रिय मुक्त्वाऽतिभृशं
पश्चात्तपतीह खल्वार्यः ॥६२॥

श्वा यदि दंशति मनुजा
न्न ते जना स्तं पुनः प्रतिदशन्ति ।
यद्याक्रोशति नीचो
न सज्जनस्तं बदति किञ्चित् ॥६३॥

श्रेष्ठं तु भया त्क्षमते
समं तु लोकापवाद (जनन) भयात् ।
हीनं यस्तु क्षमते
स महर्षिसमो नरो ज्ञेयः ॥६४॥

परुषै रपि वाक्छल्यै
मर्मघ्नैः कोपिता महात्मानः ।
सलिल मिव शरत्काले
स्वयमेवार्याः प्रसीदन्ति ॥६५॥

आकृष्टेन मतिमता
तत्त्वार्थविचारणे मतिः कार्या ।
यदि सत्यं कः कोप
स्स्या दनृतं किं नु कोपेन ॥६६॥

पनसाम्रपाटलसमा
स्स्यु रिहोत्तममध्यमाधमाः पुरुषाः ।
(फलसुमफलसुमनिचयैः
कर्मवचः कर्मवाङ्निचयैः ॥६७॥

न भवति भवति च न चिरं
भवति चिरं चे त्फले न संभवति ।
कोप स्सत्पुरुषाणां
तुल्य स्स्नेहेन नीचानाम् ॥६८॥

नीचजनजनितमन्युः
क्रुद्धोऽपि न विप्रियं वद त्यार्यः ।
नहि राहुवदनदष्ट
श्चन्द्र श्शैत्यं परित्यजति ॥६९॥

यत्कुपिताः खलभुजगाः
परमर्मघ्नं क्षरन्ति वाक्यविषम् ।
तच्छान्तिमयै रगदै
र्विषमिव सन्तः प्रशमयन्ति ॥७०॥

आलस्यं त्यक्तव्यं
लौल्यं लोभः परापवादश्च ।
अस्थानेषु च कोप
स्तथाऽतिमानश्च पुरुषेण ॥७१॥

विद्वानृजुः प्रधानो
विद्वांश्च शठश्च मध्यमः पुरुषः ।
मूर्खऋजुस्तु तृतीय
स्सर्वजघन्यस्तु मूर्खशठः ॥७२॥

सुजनो न याति वैरं
परहितबुद्धि र्विनाशकालेऽपि ।
छेदेऽपि चन्दनतरु
स्सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥७३॥

अभिमुखमधुरतरेभ्यः
पराङ्मुखाक्रोशनात्कुशीलेभ्यः ।
अभ्यन्तरकुलषेभ्यो
भेतव्यं मित्रशत्रुभ्यः ॥७४॥

न च हसति नाभ्यसूयति
न परा न्परिभवति नानृतं वदति
नाक्षिप्य कथां कथयति
लक्षण मेत त्कुलीनस्य ॥७५॥

पश्यति दीर्घं कृत्यं
पीडां सहते परं न पीडयति
अवमन्यते न कञ्चि
ल्लक्षण मेत त्कुलीनस्य ॥७६॥

कुलशीलवृत्तदोषान्
विद्यादोषांश्च कर्मदोषांश्च
कथयति परस्य नीचो
न तु स्मरत्यात्मनो दोषान् ॥७७॥

चिरजीवित्व मनर्थः
पुरुषस्याधर्मचारिणो भवति ।
चिरजीवित्वं सफलं
भवति हि धर्मैकनिरतस्य ॥७८॥

ज्ञानाढ्य मलोकज्ञं
कृपणं धनिनं दरिद्र मभिजातम् ।
गुणवन्तं श्रुतहीनं
कस्मा त्कृतवा त्कृतान्त स्सः ॥७९॥

एतावदेवहि फलं
पर्याप्तं ज्ञानसत्त्वयुक्तस्य ।
य श्चापत्सु न मुह्यति
नाभ्युदये विस्मितो भवति ॥८०॥

नीचेषु कार्ययुक्ति
स्साधुप्रणयक्रियासु चाशक्तिः।
सहवास श्चानार्यै
रार्यस्य गुरूणि दुःखानि ॥८१॥

यः खलु बहुविधदोषं
मित्रं पालयति स खलु पालयति ।
नहि परिपालनकृत्यं
गुणवति मित्रे भवति किञ्चित् ॥८२॥

कृत्वा जगत्प्रकाशं
प्रीतिं सर्वात्मना मनुष्येण ।
विषमरसा न्यपि सुहृदां
शीला न्यनुवर्तितव्यानि ॥८३॥

अभिगम्या स्ते सद्भि
र्व्यपगतमानावमानदोषाश्च + ।
ये स्वगृह मुपगतानां
श्रम मुपचारे र्व्यपनयन्ति ॥८४॥

ऐश्वर्य मल्प मेत्य
प्रायेण हि दुर्जनो भवति मानी ।
सुमह त्प्राप्यैश्वर्यं
प्रशमं प्रतिपद्यते सुजनः ॥८५॥

सत्यवचनवृत्तानां
शीलजटाशौचवल्कलधराणाम् ।
सन्तोषाभिरतानां
किं माश्रमैः कार्य मार्याणाम् ॥८६॥

विद्वत्त्वे यतितव्यं
नार्थेष्वे वादर स्सदा कार्यः ।
अर्थ स्सर्वजनगतो
विद्वत्ता दुर्लभा लोके ॥८७॥

यस्मि न्न बाष्पमोक्षो
नापि रहस्यं न च प्रणयजातम् ।
तन्मित्रं त्यक्तव्यं
श्रमेण किन्न्वर्थहीनेन ॥८८॥

दारैश्च सन्निकर्षो
हतदोषतया गृहप्रवेशश्च ।
अस्य त्वशङ्कनीयो
पर्याप्तं भवति तन्मित्रम् ॥८९॥

पक्षद्वयशशिसदृशा
न्यनिशं हार्दानि सदसतां लोके ।
आप्यायन्ते तु सता
मसतां च परिक्षयं यान्ति ॥१०॥

सत्सङ्गमस्य नार्घः
कर्तुं भवतीति मे मति र्भवति ।
य त्तद्वियोगदुःखं
तदेव मूल्यं भवति तस्य ॥११॥

ते मूर्खा मूर्खतमा
येषां धन मस्ति नास्ति च त्यागः ।
केवल मार्जनरक्षण
वियोगदुःखा न्यनुभवन्ति ॥१२॥

गुणकलशै स्स्नातानां
विनयविलेपनविलिप्तगात्राणाम् ।
विद्याविभूषितानां
कि मलङ्कारैः कुलीनाम् ॥१३॥

बह्वपि तत्त्वं ज्ञात्वा
नृषु बहुमाने प्रवर्तमानेन ।
बलवत्तरेण विदुषा
लोकज्ञाने प्रयतितव्यम् ॥१४॥

तत्कष्टं यद्विद्वान्
विद्यापारङ्गतोऽपि यत्नेन ।
विज्ञातारमविन्दन्
भवति समः प्राकृतजनेन ॥९५॥

नहि वक्ता मृदुवक्ता
पिमृश्यवक्ता न चापि बहुवक्ता ।
ऋतवक्ता गुणवक्ता
हितवक्ता दुर्लभः पुरुषः ॥९६॥

प्रतिवादिनी च भार्या
परसेवा परगृहे सदा भुक्तिः ।
क्षिप्रं जरयति पुरुषं
नीचैः वासः प्रवासश्च ॥९७॥

उपकृतवता ऽप्यनार्ये
नाश्वसितव्यं कृतप्रियो ऽस्मीति ।
पयसाऽपि सिक्तमूलो
भवति हि मधुरो न पिचुमन्दः ॥९८॥

यो न ददाति न भुङ्क्ते
विभवे सति नैव तस्य तद्द्रव्यम् ।
तृणकृतकृत्रिमपुरुषो
रक्षति सस्यं परस्यार्थे ॥९९॥

स्वल्पापि साधुसम्प
द्भोग्या महतां न पृथ्व्यपि खलश्रीः ।
सारस मेव पय स्तृष
मपनयति न यादसांपत्युः ॥१००॥

अतिकुपिता अपि सुजना
योगेन मृदूभवन्ति न तु नीचाः ।
हेम्नः कठिनस्यापि
द्रवणोपायो ऽस्ति न तृणानाम् ॥१०१॥

दोष मपि गुणवति जने
दृष्ट्वा गुणरागिणो न खिद्यन्ते ।
प्रीत्यैव शशिनि पतितं
पश्यति लोकः कलङ्क मपि ॥१०२॥

गुणिनि गुणज्ञो रमते
नो गुणहीनस्य गुणिनि परितोषः ।
अलि रेति वना त्कमलं
न दर्दुर स्त्वेकवासोऽपि ॥१०३॥

अण्वपि गुणाय गुणिनां
महदपि दोषाय दोषिणां सुकृतम् ।
तृण मपि दुग्धाय गवां
दुग्ध मपि विषाय सर्पाणाम् ॥१०४॥

उपकृति रेव खलानां
दोषस्य गरीयसो भवति हेतुः ।
अनुकूलाचरणेन हि
कुप्यन्ति व्याधयो ऽत्यर्थम् ॥१०५॥

परवादे दशवदनः
पररन्ध्रनिरीक्षणे सहस्राक्षः ।
सद्वृत्तवित्तहरणे
बाहुसहस्रार्जुनो नीचः ॥१०६॥

लब्धोदयः खलजनः
प्रथमं स्वजने करोति सन्तापम् ।
उद्गच्छन्दवदहनो
जन्मभुवं दारु निर्दहति ॥१०७॥

सहवसता मप्यसतां
जलरुहजलव द्भव त्यसंश्लेषः ।
दूरोऽपि सतां वसतां
प्रीतिः कुमुदेन्दुव द्भवति ॥१०८॥

अतिसत्कृता अपि शठा
स्सहभुव मुज्झन्ति जातु न प्रकृतिम् ।
शिरसा महेश्वरेणा
पि ननु धृतो वक्र एव शशी ॥१०९॥

अफलं श्राद्ध मपात्रे
धन मफलं य न्न दत्त मर्थिभ्यः ।
यौवन मफलं यमिन
श्श्रुत मफलं दुर्विनीतस्य ॥११०॥

निर्गुण मप्यनुरक्तं
प्रायो न समाश्रितं जहति सन्तः ।
सहवृद्धिक्षयभाजं
वहति शशाङ्कः कलङ्क मपि ॥१११॥

परमर्मघट्टनादौ
खलस्य य स्कौशलं न त त्साधोः ।
छिद्रं करोति सूची
तथा पिधत्ते सदा तन्तुः ॥११२॥

रटति कटुनिकटवर्ती
वाचाट ष्टिट्टिभो यत स्तस्मात् ।
अपसरण मेव युक्तं
मौनं वा राजहंसस्य ॥११३॥

आरोग्यं विद्वत्ता
सज्जनमैत्री महाकुले जन्म ।
स्वाधीनता च पुंसां
मह दैश्वर्यं विनाऽप्यर्थैः ॥११४॥

यः पठति लिखति (सुकृतिं)
परिपृच्छति पण्डिता नुपासयति ।
तस्य दिवाकरकिरणै
र्नलिनीव विबोध्यते बुद्धिः ॥११५॥

इमां काञ्चनपीठस्थां समेत्य कवयो भुवि ।
आर्यां सुन्दरपाण्डयस्य स्नापयन्ति वधू
मिव ॥११६॥

इति श्रीसुन्दरपाण्डयकृता
नीतिद्विषष्टिका

......

अनुबन्धः

यत्किञ्चन प्रलापी
परमर्मकुतूहलो विगतलज्जः ।
सर्वक्रियासु शक्तो
भवति च पारिप्लवो मूर्खः ॥१॥

व्यपनीतदैन्यहर्षो
विज्ञातज्ञानरत्नसम्पन्नः ।
गाम्भीर्यधैर्ययुक्तो
महासमुद्रोपमः प्राज्ञः ॥२॥

अशठहृदयः कृतज्ञ
स्सानुक्रोशः स्थित स्सतां मार्गे ।
अपरापवादकर्मा
शुचिकर्मरत स्स खल्वार्यः ॥३॥

सत्यसति चापि विभवे
मान्यान्मानयति पूजय त्यतिथीन् ।
मित्रेषु विनिहितात्मा
चारित्राढ्य स्स खलु साधुः ॥ ४ ॥

श्रुतसञ्चया द्विनीतो
ज्ञानेन निसर्गत स्सतां मार्गे ।
कथयति परिषदि युक्तं
विचारदक्षस्स खलु विद्वान् ॥५॥

लज्जति दीर्घं पश्यति
सहते पीडां परान्न पीडयति ।
अवमन्यते न कञ्चि
ल्लक्षणा मेत त्कुलीनस्य ॥६॥

यो वेत्ति पुरुषसारं
ज्ञानै र्युक्तः कृतं न नाशयति ।
अपराधा नपि मृषते
सानुक्रोश स्सखलु सेव्यः ॥७॥

अल मुदकेन तृणैर्वा
मनस्विना प्राणधारणा कार्या ।
नासंस्कृतश्च पुरुषः
प्राकृतसत्त्वः प्रणयितव्यः ॥८॥

लोक स्तुष्यतु मा वा
स्वकार्यनिष्पत्तये प्रयतितव्यम् ।
लोकप्रतीक्षणपरो
नरो न कृतकृत्यतां याति ॥९॥

सन्तुष्टेनात्मवता
समदुःखसुखेन निश्चितार्थेन ।
लोक स्सुखं प्रविष्ट
स्सुखावमानातिमानेन ॥१०॥

काठिन्यं गिरिषु सदा
मृदुता सलिले ध्रुवा प्रभा सूर्ये ।
वैर मसज्जनहृदये
सज्जनहृदये पुनः क्षान्तिः ॥११॥

अप्रियवचनाङ्गारै
र्दग्धोऽपि न विप्रियं वद त्वार्यः ।
किं दह्यमान मगरु
स्वभावसुरभिं परित्यजति ॥१२॥

दूरेऽपि पर स्यागसि
पटु र्जनो नात्मन स्समीपेऽपि ।
स्वं व्रण मक्षि न पश्यति
शशिनि कलङ्कं निरूपयति ॥१३॥

अपकारिणि कोप श्चेत्
कोपे कोपः कथं न जायेत ।
धर्मार्थकाममोक्ष
प्राणयशोहारिणि क्रूरे ॥ १४ ॥

मित्र मपियाति रिपुतां
स्वस्थाना त्प्रच्युतस्य पुरुषस्य ।
कमलं जला दपेतं
शोषयति रवि र्न तोषयति ॥ १५ ॥

अतिपरिचया दवज्ञा
भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः ।
लोकः प्रयागवासी
कूपस्नानं समाचरति ॥ १६ ॥

तत्क्षणमपि निष्क्रान्ताः
कृतदोषा इव विनापि दोषेण ।
प्रविशन्ति शङ्कमाना
राजकुलं प्रायशो भृत्याः ॥ १७ ॥

प्रणम त्युन्नतिहेतो
र्जीवनहेतो र्विमुञ्चति प्राणान् ।
दु खीयति सुखहेतोः
को मूढ स्सेवका दपरः ॥ १८॥

गन्तव्यं राजगृहं
द्रष्टव्या राजसम्मताः पुरुषाः ।
यद्यपि न भवन्त्यर्था
भवन्त्यनर्थप्रतीकाराः ॥ १९ ॥

सुहृदि निरन्तरचित्ते
गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु ।
स्वामिनि शक्तिसमेते
निवेद्य दुःखं सुखीभवति ॥ २० ॥

प्राप्य चला नधिकारान्
　　शत्रुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु ।
नापकृतं नोपकृतं
　　न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ २१ ॥

अविधेयो भृत्यजन
　　श्शठानि मित्राणि निर्दय स्स्वामी ।
विनयरहिता च भार्या
　　मस्तकशूलानि चत्वारि ॥ २२ ॥

कुलजोऽयं गुणवानिति
　　विश्वासो न क्षमः खलप्रकृतौ ।
ननु मलयचन्दना दपि
　　समुत्थितोऽग्नि र्दहत्येव ॥ २३ ॥

अप्रतिबुद्धे श्रोतरि
　　वक्तृत्व मनर्थकं भवति पुंसाम् ।
नेत्रविहीने स्वामिनि
　　लावण्य मनर्थकं स्त्रीणाम् ॥ २४ ॥

विगतज्वर मिव हृदयं
　　गात्रं लघुतर मिवावसितभारम् ।
तीर्णार्णवस्य च सुखं
　　मनो भव त्यवसितप्रतिज्ञस्य ॥ २५ ॥

धनिनोऽप्यदाननिरता
वर्ण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् ।
हन्ति न यतः पिपासा
मत स्समुद्रोऽपि मरु रेव ॥ २६ ॥

सेवेव मान मखिलं
ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।
हरिहरकथेव दुरितं
गुणशत मप्यर्थिता हरति ॥ २७ ॥

मायाविनिमर्याविभ्रम
निह्नववैचित्र्यकूटकपटानाम् ।
सञ्चयदुर्गपिशाचो
सर्वहरो मूलकारणं लोभः ॥ २८ ॥

गर्जति शरदि न वर्षति
वर्षति वर्षासु निस्स्वनो मेघः ।
नीचो वदति न कुरुते
न वदति सुजनः करोत्येव ॥ २९ ॥

अनुकुरुतः खलसुजना
वग्रिमपाश्चात्यभागयो स्सुच्याः ।
विदधाति रन्ध्र मेको
गुणवा नन्य स्तु पिदधाति ॥ ३० ॥

त्यजति भयं कृतपापं
    मित्राणि शठं प्रमादिनं विद्या ।
ह्रीः कामिन मलसं श्रीः
    स्त्री क्रूरं दुर्जनं लोकः ॥ ३१ ॥

दक्ष श्श्रिय मधिगच्छति
    पथ्याशी कल्पतां सुख मरोगः ।
उद्युक्तो विद्यां त
    द्धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ३२ ॥

कोऽन्धो यो न विनीतः
    को बधिरो य श्शृणोति न हितानि ।
को मूढः काले यः
    प्रियातिथिं नैव जानाति ॥ ३३ ॥